

MORALISTUL CREANGĂ¹

Acad. Eugen Simion *

„La unul fără suflet trebuie unul fără lege”.

Despre moralismul lui Creangă sau – mă rog – despre înțelepciunea lui s-a spus aproape totul, dar nimeni dintre comentatorii operei – poate doar G. Călinescu – nu l-a luat în serios și n-a văzut în el mai mult decât un țăran deștept care face pe prostul și, când este să numească un caracter sau o situație de existență, citează la repezeală un proverb, o zicală, o vorbă de spirit comună. Junimiștii, oricum, nu văd în el decât un bun „spuitor” de snoave, iar în literatura propriu-zisă un „scriitor popular” care nu trebuie să-și depășească măsura. Maiorescu îl trece, totuși, în 1881 pe „vartosul glumeț” printre scriitorii grupați în jurul „Junimii”, alături de Eminescu și Slavici, iar în 1907 – când recomandă nuvelele lui I. A. Brătescu-Voinești pentru Premiul Academiei – îl citează din nou „pentru graiul cuminte și adeseori glumeț al țăranului moldovean”, recunoscându-i meritul de a fi, alături de I. L. Caragiale, un model de limbă. Iacob Negruzzi insistă în *Amintirile* lui asupra aspectului necioplit și primitiv al povestitorului („țăran necioplit din creștet până-n tălpi”, „acea figură țărănească și primitivă”) și, dacă-i place ceva la el, este faptul că talentul necioplit este „tobă de anecdote” și știe să le spună cu haz. De abia mai târziu s-a observat că spuitorul de anecdote cu haz și de istorii „corosive” este un mare artist. Un „strălucit artist”, va spune în 1932–1933 Sadoveanu, și că limba lui nu este limba moldovenească obișnuită, ci „o chintesență artistică și armonioasă a ei”. Observații juste, recunoaștere așteptată. Mai trebuia să vină critica literară să justifice această părere.

G. Ibrăileanu recunoscuse, cu câteva decenii mai înainte, finețea „țăranilor” lui Creangă și natura clasică a literaturii sale („raritatea, simplitatea, limpezimea, «realismului psihologic» din opera lui fac din Creangă un scriitor clasic, în înțelesul literar al cuvântului”), ceea ce este exact, mai puțin „realismul psihologic” pe care criticul are previziunea să-l pună între ghilimele. Am dovedit în alt capitol că, fără sau cu ghilimele, nu poate fi vorba de realism – cu atât mai puțin de *realism psihologic* – în povestirile și nuvelele lui Creangă. Nici „simplitatea” nu este un termen potrivit, am impresia, pentru stilul humuleșteanului. Stilul este,

¹ Studiul de față face parte din ediția a IV-a (în pregătire) a volumului *Ion Creangă. Cruzimile unui moralist jovial*.

* Academia Română.

dimpotrivă, complex, lucrat cu migală, vădit savant – adică elaborat cu multă știință gramaticală și – atât de arborescent și armonios combinat –, încât frazele lui dau și azi bătaie de cap gramarienilor noștri.

G. Călinescu este cel dintâi care merge mai departe și descoperă în „țărăniile” lui Creangă și în alcătuitorul de fraze ramificate, nu un autodidact, ci un scriitor în toată puterea cuvântului, „un om deștept, luminat cu puține cărți”, cu o ingenuitate jucată și cu o înțelepciune ce vine din cultura populară. Pentru a provoca spiritul sceptic al junimiștilor și spiritul necritic al folcloriștilor care cred că Ion Creangă este un produs pur al folclorului românesc, criticul inventează una din acele formule memorabile și scandaloase pentru a sugera ideea de finețe și complexitate a scriiturii și, în genere, a discursului epic: „Creangă este un savant al științelor sătești”. Formula este, într-adevăr, greu de primit dacă ținem seama că feciorul Smarandei din Humulești n-a făcut studii înalte de filologie, sociologie sau filozofie, ci școala de catiheți de la Fălticeni, unde se luptă, alături de Trăsnea și de alții cu o gramatică absurdă, veritabil instrument de tâmpire a spiritului juvenil.

Caracterizarea făcută de critic este, totuși, inspirată, pentru că ea sugerează un adevăr estetic, și anume că autorul *Amintirilor din copilărie* și al nuvelei *Moș Nichifor Coțicarul* este, în fond, dincolo de imaginația lui umoristică, de homerismul, curățenia, complexitatea și sănătatea limbii lui (dincolo sau prin toate acestea și prin încă ceva ce trebuie determinat!) un creator de clasă ieșit, să mai spunem o dată, din straturile vechi ale culturii populare. Au dreptate cei care-l consideră un scriitor reprezentativ, dar dacă nu dovedim că este un scriitor bun și că în scriitura lui se manifestă o gândire profundă – în forme specifice – n-am spus esențialul.

În ecuația lui artistică – nici pur folclorizantă, nici savant barocă în genul lui Odobescu – intră și o latură morală evidentă și, uneori, chiar abuzivă. Creangă este un moralist, nu mai încapă discuție, adică un spirit căruia îi place să observe *firea* omului și s-o judece. Există mai multe feluri de a face filozofie morală. Unii, foarte învățați, fac speculații inteligente asupra comportamentului uman și pun observațiile lor în fraze memorabile și, de regulă, paradoxale. Paradoxul, adică nodul gândirii, este piatra prețioasă de pe brățara unui aforism reușit. Cronicarii noștri, în frunte cu Miron Costin și Neculce, își împodobesc frazele cu trimiteri la morala creștină și, adesea, judecățile lor deplâng *hirea* schimbătoare a omului și nestatornicia lumii... Cantemir este întâiul nostru moralist profesionist în *Divan*, în parantezele din *Istoria hieroglifică* și în micile eseuri intercalate în narațiunea din *Hronicul* său. O carte pe care istoricii literari români n-au citit-o niciodată din acest unghi. „Sentențele” lui vin din *Biblie*, dar și din filozofii greci și latini. Ele deschid calea unei vocații (vocația moralistică) pe care literatura română a urmat-o, direct sau indirect, și a împlinit-o în faza ei modernă prin Kogălniceanu, Maiorescu, Eminescu (în proza lui politică), Ibrăileanu, Iorga, Blaga, Călinescu, Zarifopol, Ralea, Cioran și atâția alții.

Creangă, cu altă pregătire intelectuală și cu altă stare de spirit și de inimă, ieșit din lumea țărănească și înzestrat cu o inteligență în care, am impresia, nu umorul este datul fundamental, ci capacitatea de a observa și de a judeca drept imensul spectacol al moravurilor în viața de toate zilele, Creangă, zic, îl urmează în această tradiție moralistică pe Neculce, nu pe profeticul Ureche sau pe tragicul, profundul Costin. Neculce vede și partea înveselitoare a tragediei din vremea lui și ia în râs, de pildă, obiceiul unui domnitor bătrân de a se ține cu o femeie mai tânără și de a ieși cu ea în lume și, ca să mascheze semnele decrepitudinii biologice, își leagă dinții cu sârmă... Cronicarul nu are, nici el, prea multă carte, dar are talentul de a observa caracterul individului și, când înfățișează o scenă de viață, introduce și o notă de umor. Umorul este o ironie mai blândă, scopul lui este să relativizeze lucrurile și să elibereze spiritul de demonii înverșunării. Neculce descoperă *râsul-plâsul* în spiritul românesc predispus să cârtească și să diminueze, prin asemenea paranteze, presiunea tragicului (*plânsului, vaietului* – două cuvinte care se repetă în discursul moralist românesc!)

Regăsim această vocație în scrisul lui Creangă, începând cu obișnuința autorului de a se minimaliza, tactic, în fața preopinentului văzut sau nevăzut. „A face pe prostul” este, se remarcă fără dificultate, o șiretenie ce are mereu câștig. Neculce se plângea de „firea lui cea proastă”, dar când îi citești cronică (și cronică se citește cu plăcere ca o narațiune istorică) observi ușor că *firea proastă* nu-l împiedică deloc să fie mușcător în frază. Are mereu ceva de reproșat și face, tot mereu, recomandări morale. Și-i place să facă, dovada că *hirea cea proastă și norocul lui cel prost* (de aceste nenoroc se vaită și Miron Costin) exprimă, în fapt, acuitatea și profunzimea unui spirit moralist. În cronică sunt însă și pagini, de pildă acelea când îl ceartă pe Dimitrie Cantemir în exilul de la Kiev, în care tonul este direct și autoritar. Creangă scrie în altă epocă și are deja conștiința de autor. Se gândește să publice ceea ce scrie și – nu este nicio îndoială – vrea să aibă succes cu scrierile sale. El compune poveștile și *Amintirile* sale în chinuri (gramaticale), iar în tihna din Țicău nu-l grăbește și nu-l amenință nimeni cu sabia. Îi place să joace comedia modestiei („și de, prost oi fi, dar inimă mare am”, „așa socotesc eu cu firea mea cea proastă”) și vorbește mereu cu o suspectă umilință de „țărăneasca” lui (limba pe care o vorbește și în care scrie) pentru a da peste nas snobilor intelectuali din Iași care văd în el doar un bun narator de anecdote piperate.

O comedie care aduce, trebuie să recunoaștem, mult folos prozatorului care, cu acest mod de a se comporta și cu bunul lui simț indiscutabil, câștigă partida, este băgat în seamă, intră într-un cerc de intelectuali iluștri, se împrietenește cu cel mai important poet al epocii și, înainte de orice, își scrie opera. Nu întinsă, dar esențială cum se va dovedi ulterior. Umorul este, o însușire rară și foarte prețioasă pentru un scriitor, dar, de ar fi numai vocația umorului, opera literară n-ar urca în clasa estetică de sus. Creangă are și alte calități care fac din el un scriitor autentic, chiar un mare scriitor din familia moralistilor. Cel dintâi semn este că îi place să povestească și, din ceea ce povestește, trage o învățătură (o morală), pune mai mereu istoria într-o parabolă. Parabola folosește, la suprafață, tonul jovial, uneori

bârfitor, dar jovialitatea și bârfa simpatică ascund de regulă o cruzime moralistică, așa cum încerc să dovedesc în acest studiu.

Știința și abilitatea lui Creangă de a fi moralist și de a da textelor sale un grad de înțelepciune și seriozitate se bizuie pe proverbe și zicale, pe scurt: pe înțelepciunea populară. Frazele lui sunt împodobite cu aceste aforisme țărănești, devenite bunuri curente. Primejdia ar fi ca prin aglomerarea lor în narațiune să îngreueze lectura și, până la urmă, să diminueze considerabil gustul estetic al cititorului, mefient, de regulă, față de asemenea complicații stilistice. Cine are timp să înghită atâtea proverbe într-o operă literară care trebuie să fie fluentă, directă, surprinzătoare și să comunice reflecții noi, nu vorbe știute și răsștiute, stereotipii insuportabile? Așa ar trebui, poate, să fie, dar în cazul prozei lui Creangă efectul este altul. Înțelepciunea veche, țărăniile, expresiile idiomatice stau bine în frază și nu strică deloc plăcerile lecturii. Dimpotrivă, duc gândul la o epocă de clasicități și dau sentimentul că eroii din aceste povești fabuloase sau din nuvelele mai aproape de vremea noastră vorbesc o limbă a eternității. O convenție pe care lectorul o acceptă, chiar dacă în narațiune sunt multe cuvinte pe care limba literară modernă nu le mai folosește. Curios, opera lui Creangă nu are nevoie de dicționar pentru a fi înțeleasă. Doar din când în când consultăm *glosarul* pentru a prinde nuanța unui termen, în rest contextul frazei lămurește totul.

Revin la tehnicile moralistului Creangă – să le spunem astfel – bazate pe avalanșa de proverbe care definesc un caracter, un viciu sau o virtute omenească, o situație de viață, în fine, tot ceea ce se leagă de existență și de moravurile existenței rurale. G. Călinescu a reprodus o parte din ele în *Țărăniile lui Creangă*², iar Iorgu Iordan³ a extins analiza și a dat o listă întinsă de expresii idiomatice, proverbe, zicale (maxime sau sentințe), citate, versuri din cântecele populare care au valoare aforistică. Alți cercetători (Ovidiu Bîrlea⁴, N. Constantinescu, P. Ruxăndoiu, Constantin Negreanu etc.) au studiat, din punctul de vedere al folcloristicii moderne, structura și scenariul paremiologiei în textele prozatorului. Lista este, repet, lungă și la o nouă lectură a poveștilor, povestirilor și a *Amintirilor din copilărie*, chiar și a scrisorilor (nu prea numeroase și nici prea lămuritoare pentru viața intelectuală a prozatorului!), poți găsi vorbe de duh noi... Ele se află, repet, în toate cele patru categorii de scrieri, inclusiv, se înțelege, în scrierile didactice. Este inutil să le reproducem pe toate pentru a dovedi ușurința cu care povestitorul manipulează și potrivește – am putea spune chiar: personalizează, adaptează necesităților creației sale – aceste formule care, circulând prea mult, riscă să devină niște banalități fără rost într-o pagină literară. La Creangă ele își regăsesc însă rostul, grație contextului în care sunt puse și grație, desigur, talentului cu care sunt comunicate.

² *Viața și opera lui Ion Creangă*, București, Editura Cultura Națională, 1938, p. 203 și urm.

³ *Introducere la Opere I–II*, București, Editura Minerva, 1970.

⁴ *Poveștile lui Creangă*, București, Editura pentru Literatură, 1967.

Am recitat, la rândul meu, poveștile și *Amințirile* din acest unghi și am selectat câteva pentru a vedea, la urmă, ce morală sugerează și în ce fel este moralist Creangă care, în fond, nu inventează niciun aforism, reproduce doar ceea ce a învățat din literatura orală și din cărțile bisericești pe care le-a citit. Le citez în ordinea dată de cronologia scrierilor:

„Dar binele, câteodată, așteaptă și rău”.

„Dar nu-i întotdeauna cum se chitește, ce-i și cum se nimerește”.

„Că toată pasărea pe limba ei pierde”.

„Apoi dă, nu știi d-ta că nevoia te duce pe unde nu ți-i voia?”

„Când ar ști omul ce-ar păși, dinainte s-ar păzi”.

„Și peatra prinde mușchiu dacă șede mult într-un loc”.

„Să te ferească Dumnezeu de femeia leneșă și mârșavă și răsipitoare”.

„Și apoi este o vorbă: că până la 20 de ani se însoară cineva singur, de la 20-25 îl însoară alții; de la 25-30 îl însoară o babă, iar de la 30 de ani înainte numai dracu-i vine de hac”.

„Apoi dă, stăpâne, în ziua de azi, dacă nu-i fi și cu draci oleacă, apoi cică te fură sfinții și iar nu-i bine”.

„Și vorba ceea: la calic slujești, calic rămâi”.

„Numai ce folos? Omul bun n-are noroc, asta-i știută”.

„Rău-i cu rău, dar mai rău fără rău”.

„Pesemne n-ai auzit vorba ceea: că de păr și de coate goale nu se plânge nimeni, și când nu sunt ochi negri, săruți și albaștri”.

„Mare-i Dumnezeu, meșteru-i dracul”.

„Ce-i scris omului în frunte-i e pus”.

„Pentru că nu-i după cum gândește omul, ci-i după cum vre Domnul”

„Zi-i lume și te mântuie”.

„Dar până atunci, mai rabdă, Arap-Alb, căci cu răbdarea îi frigi pielea”.

„Leagă calul unde zice stăpânul”.

„Omul sfințește locul”.

„Vorba ceea: găsise un sat fără câini și se primbla fără băț”.

„Căci știi că este o vorbă: nu aduce anul ce aduce ceasul”.

„Bine-a zis cine-a zis «că unde-i cetatea mai tare, acolo bate dracul războiu mai puternic»”.

„Ia ascultați, măi: vorbă lungă, sărăcia omului”.

„Numai de nu i-ar muri mulți înainte! Să trăiască trei zile cu cea de-alaltăieri”.

„Destul e o măciucă la un car de oale”.

„Dă-i cu cinstea, să peară rușinea”.

„Iaca așa, tot omul are un dar și un amar; și unde prisosește darul nu se mai bagă de seamă amarul”.

„De-am fost răi, tu ni-i ierta, căci și răul câteodată prinde bine la ceva”.

„Și cine dă săracilor, împrumută pe Dumnezeu, zice scriptura”.

„Vorba ceea: Fală goală, traistă ușoară”.

- „Dar, nu-i cum gândește omul, ci-i cum vre Domnul”.
- „Ia taci, măi femeie, că biserica-i în inima omului”.
- „Dar vorba ceea: «La unul fără suflet trebuie unul fără lege»”.
- „Cine poate oase roade, cine nu, nici carne moale”.
- „Vorba ceea: ziua se teme de bivoli și noaptea încalcă pe dânsul”.
- „Vorba ceea: cum și-o face omul, nu i-o face nici dracul”.
- „Vorba ceea: toată pasărea pe limba ei piere”;
- „Vorba ceea: fă bine ca să-ți auzi rău”;
- „Vorba ceea: părinții mănâncă aguridă și fiilor li se stripează dinții” etc.

Sunt multe altele, îndeosebi în *Povești* și *Povestiri*, mai puține în *Amintiri din copilărie*. Creangă lasă impresia că știe tot, pentru orice situație scoate din sacul lui fără fund o vorbă atingătoare sau o zicală care să confirme o calitate morală. Uneori pune aceste cimilituri în versuri sau face jocuri de cuvinte („Te-am așteptat de Crăciun să vii, dar... beșteleu, feșteleu, că nu pot striga valeau și cuvântul s-a dus ca fumul în sus și de venit n-ai mai venit”), alteori ele au aparențe licențioase: „Lată-pestele lată, peste lată – îmbujorată, peste îmbujorată – crăcănă, peste crăcănă – măciulie, peste măciulie – limpezeală, peste limpezeală – gălbeneală și peste gălbeneală – hunduleț!”, dar analogiile, suspiciunile sunt înșelătoare, aici, pe când în povestirile corosive lucrurile rușinoase sunt spuse de-a dreptul și cu o mare iscusință. În aceste jocuri verbale există mai totdeauna o meditație serioasă, o opinie colectivă despre lume, cu o ușoară notă de resemnare. Cum vom vedea, Creangă se desparte într-o oarecare măsură de tradiția cronicarilor, nu cultivă în chip deschis vaietul și ideea zădărniceii zădărniciilor în cimiliturile, zicalele, pildele pe care le reproduce în texte sau, după cum umblă vorba, în intervențiile sale publice. Este doar un scepticism de om pățit, trecut prin multe, exponentul unei clase vechi. „Dar iar mă întorc și zic: mai știi cum vine vremea? Lumea asta e pe dos, toate merg cu capu-n jos; puțini suie, mulți coboară, unul macină la moară; și acel unul are atunci în mână și pânea și cuțitul și taie de unde vră și cât îi place, tu te uiți și n-ai ce-i face”... Este în acest fragment de proză ritmată filosofia din *Glosa* lui Eminescu, comunicată pe scurt și în forme înveselitoare. Un scepticism, de-i putem zice astfel, bonom, ceea ce nu înseamnă mai puțin adevărat, *simțitor*, cum îi place anecdotistului să zică. Râsul nu spală totdeauna plânsul din frazele sale.

Versurile au darul, în scenariul basmului, să scurteze expunerea și să sintetizeze comunicarea dintre personaje. Să citim din nou disputa dintre Flămânzilă, Ochilă, Gerilă și *tovarășii* lor. Un adevărat delir verbal. O ceartă în rime și o capacitate, cu adevărat fabuloasă, de a amesteca în propoziții hazul cu necazul, în fine, un duel continuu între construcții lingvistice intrate în protocol. Care-i rostul lor în afară de acela, sigur, de a produce plăcerea cititorului sau a ascultătorului? Are dreptate, Iorgu Iordan, cred, să considere aceste construcții fixe – unele dintre ele, probabil, creații personale ale lui Creangă – „niște formule de ritual, menite să atragă atenția ascultătorului că întâmplările povestite nu sunt reale”⁵... Au, în mod sigur, și

⁵ Vezi Ion Creangă, *Opere*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, repere critice, p. 1059.

această menire, ea intră în scenariul basmului ca specie epică, dar schimbul de formule ritualice între aceste ființe fabuloase – adevărate genii ale naturii elementare – dă o puternică notă de jovialitate acestei confruntări, în fond, gratuite, făcută pentru pura plăcere a spiritului. Setilă, Gerilă, Flămânzilă, Ochilă se iau în râs, rând pe rând, își stabilesc genealogii ilustre (desigur comice), se împung cu vorbe istețe, se tratează cu gratuități verbale, mimând mari furii interioare, mâinii și răzbunări care, de s-ar înfăptui, ar zgudui universul. Totul nu-i însă decât un concurs între *sputitori* uriași, iviți din adâncurile pământului și adunați acum laolaltă de dorința lor de a-l ajuta pe Harap-Alb, adică binele uzurpat de rău, adevărul devenit sclavul imposturii... Schimbul de replici de mai jos pare a fi un antrenament al spiritului pentru acești giganți care au de înfăptuit misiuni imposibile în viitor:

„Poate că acesta-i vestitul Ochilă, frate cu Orbilă, văr primar cu Chiorălă, nepot de soră lui Pândilă, din sat de la Chitilă, peste drum de Nimerilă. Ori din sat de la Să-l cați, megieș cu Căutați și de urmă să nu-i dați”.

„Oare nu cumva v-ați face și voi, niște feciori de ghindă, fătați în tindă, că sunteți obraze subțiri?”

„Al dracului să fii, cu tot neamul tău, în vecii vecilor amin! – De asta și eu mă anin și mă închin la cinstita față voastră, ca la un codru verde, cu un poloboc de vin și cu unul de pelin, zise Gerilă”.

„– Ba că chiar că erai să ne dăruiești cu milă și cu daruri împărătești, dacă nu te vedeam când ai pašlit-o, farmazoană ce ești, zise Ochilă”.

„Ia, mai bine hai la culcuș, că se face ziuă acuş”.

„Harap-Alb și ceilalți, nemaivând ce zice, pleacă capul rușinați, mulțămind lui Păsărilă și vestitului Ochilă, căci li-au fost ca niște frați”.

„... și de la un loc, Gerilă, Flămânzilă și Setilă, Păsări-Lăți-Lungilă și năzdrăvanul Ochilă se opresc cu toții-n cale, se opresc și zic cu jale: Harap-Alb, mergi sănătos! De-am fost răi, tu ni-i ierta, căci și răul câteodată prinde bine la ceva! Harap-Alb le mulțamește, ș-apoi pleacă liniștit. Fata vesel îi zâmbește, luna-n ceriu au asfințit. Dar în pieptul lor răsare... Ce răsare? la un dor; soare mândru, luminos și în sine arzătoriu, ce se naște din scânteia unui ochiu farmăcătoriu!”

Duelul verbal se încheie, cum se poate vedea, cu intervenția lirică și ironică a naratorului. După atâtea propoziții istețe, usturătoare, jocuri verbale, toate cu conținut moral, apar versuri naive despre *dor*, *soare mândru*, *ochiu fermecătoriu* și despre fata Împăratului Roșu acum îmblânzită și pregătită pentru o mare iubire. Creangă folosește în basm toate convențiile, inclusiv pe acelea ale poeziei idilice și sentimentale sub umbrela, evident, a umorului, arma predilectă a infanteriei sale literare.

Dar să revenim la literatura moralistică propriu-zisă, adică la „vorba ceea” și la pildele, ghicitorile lui Creangă dezvoltate și întoarse adesea spre paradox, pe scurt, la *potopul de proverbe* de care vorbește G. Călinescu. Ce spun ele despre moralistul acesta jovial, plin uneori de cruzimi în judecățile sale de existență? Să precizăm de la început că este greu de dedus o gândire personală și, deci, o morală

originală dintr-o proză în care naratorul folosește limbajul oralității, cu clișeele și înțelepciunile ei. Există, totuși, o morală în aceste formule lustruite de timp și în aceste pilde în care un țăran inteligent, care se face că înțelege greu dialectica socială (Moș Ion Roată) exprimă, în fapt, o gândire dreaptă și o morală țărănească, bazată pe ideea de justiție și omenie...

Dacă citim la rând *zicerile* citate, incluse, înainte sau după Creangă, în culegerile de proverbe românești și încercăm să tragem din ele o *morală* și un stil original de a judeca morala recomandată de cultura populară, ce putem observa?

1. Că *vorba ceea*, care deschide paranteza înțelepciunii sau închide gândirea banală pentru a o înnobila cu un aforism intrat în mentalul colectiv, este mai deasă în povești și povestiri, și mai rară în proza subiectivă, acolo unde naratorul are o identitate mai precisă și, în bună parte, se confundă cu aceea a autorului (scriptorului). Este o rațiune de creație în această disproporție? N-o văd limpede. Poate doar faptul că, fiind vorba de copilărie, prozatorul s-a gândit – și s-a gândit bine – că nu-i firesc să bage în capul firoscosului Nică prea multe *sentințe* și să facă din el un erou al înțelepciunii universale. Argumentul împotriva acestei ipoteze ar fi că, atunci când își povestește copilăria, Creangă are 40 de ani și naratorul său (cu care se identifică), la fel: *morală* aparține, deci, omului care scrie, el este acela ce vorbește în text, *vocea* lui se aude în această autoficțiune... Ce este indiscutabil e faptul că lucrurile sunt bine ticluite (a *ticlui*, este, repet, un verb esențial în vocabularul și în stilul epic al lui Creangă!) și că proza sa confesivă respiră mai liber și curge în ritmuri mai domoale, într-o notă de melancolie luminoasă, crepusculară, vegheată de un simț cu adevărat excepțional al umorului îngăduitor și recuperator.

2. Moralismul lui Creangă se identifică până la un punct cu acela al lumii țărănești din care a ieșit și pe care nu contenește s-o laude și s-o cultive, în scrierile literare și pedagogice, prin „țărăniile” „prostiile”, scornelile sale. Este, totuși, o capcană să credem că autorul lui *Moș Nichifor Coțicariul* este un simplu țăran isteț care știe să spună anecdote și, când se apucă să scrie, reproduce ceea ce a auzit în copilărie. Într-un rând, mărturisește, se pare, unui junimist că de la cinci ani a auzit de sute de ori poveștile pe care le spune și el. În lungile luni de iarnă, la lumina opaițului, povestitorii satului spun „tot felul de prujituri”, iar el, Nică a lui Ștefan a Petrei, întins pe cuptor, ar fi ascultat cu mare atenție totul și, de emoție, nu poate dormi⁶. Alteori declară că a auzit poveștile în familie, de la mamă și de la Moș Vasile, iar amicii invidioși ca Gh. Ienăchescu declară chiar că Ion Creangă și-ar fi însușit manuscrisul cu povești al unui oarecare Costache Bute, bătrân agent electoral⁷. Nu-i scoasă din discuție nici Tinca, țiiitoarea care-i prepara sarmalele și plăcinta poale-n brâu. Și ea este citată printre inspiratorii prozatorului. Toate acestea sunt greu de crezut și, de ar fi, ele nu justifică în niciun fel talentul lui Creangă, nici spiritul moralist deseori acid, alteori tolerant, omenos, profund în ambele ipostaze. „Morală” moralistului Creangă se ridică, în mod vizibil, pe

⁶ Cf. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 163.

⁷ *Ibidem*.

morala lumii țărănești, dar nu se identifică până la capăt cu ea pentru că între ele se află un creator misterios care, prin frazele lui „chinuite” (cum se jeleşte mereu), personalizează aceste stereotipii și dă un sens nou temelor, miturilor, vorbelor pe care le împrumută. În literatură important este, se știe, nu atât *ce spune autorul*, ci *cum spune*, adică organizarea interioară a discursului și sugestiile noi pe care le capătă, în structura lui, frazele încărcate de „vorba ceea” și de pilde.

*

Așa se întâmplă că moralistul Creangă iese bine la o lectură făcută de criticii moderni, plictisiți de regulă de „țărăniile” altora. Dar ce poate să ne spună „potopul” de proverbe, zicale, de „vorba ceea” și de alte parascovenii ce țin loc de comentarii analitice în frazele ticăite și bine ticluite ale „povestariului” Creangă? Ele vorbesc despre ceea ce numim în chip curent *firea* omului, despre binele sau răul care-l stăpânește, despre norocul sau, dimpotrivă, nenorocirile care-l pândesc. O propoziție („zi-i lume și te mântuie”) sugerează un spirit care se resemnează până la un punct cu răul intrinsec al lumii, un scepticism care depune armele în fața inexorabilului din existență. Creangă pare că s-a lămurit definitiv cu mersul lumii: *asta este, ce să-i faci?, nu-i nimic de făcut*. Altă, zicere, din aceeași familie, confirmă atitudinea de reculegere a omului în fața destinului: „Ce-i e scris omului în frunte-i e pus” sau, într-o nuanță religioasă: „Pentru că nu-i după cum gândește omul, că-i după cum vrè Domnul”. Nici aici nu se întrevede un act de revoltă, o indignare față de fatalitățile ce-l apasă pe bietul om. Unele sunt înscrise în gena lui (*scrise pe frunte*), altele vin de sus, de foarte de sus, de la Creatorul divin.

În felul său și cu o vorbă din popor, *povestariul* nostru acceptă ideea că omul, orice ar face și orice ar zice, este o jucărie a soartei. În privința *nenorocului* (fantasma cronicarilor români și ale existențialiştilor Eliade și Cioran, fantasma, în fond, a mentalului, imaginarului colectiv românesc!), Creangă este, tot așa, temător, chiar convins că omul bun este urmărit, ca un blestem, de nenoroc: „Numai ce folos? Omul bun nu are noroc, asta-i știută”. *Știută* întâi din paremiologia românească și fixată în morala omului de rând. Prozatorul sugerează mereu acest scepticism fundamental, sugerând că dacă ți se întâmplă să-ți iasă ceva *bine* în viață, așteaptă-te că vine în grabă *răul*. Încă o *știută* pe care prozatorul pășit o pune prevenitor sub ochii cititorului său: „dar binele așteaptă, câteodată, și rău”. Numai câteodată? Maiorescu, sceptic și el, dar cu mai mare cultură filosofică decât Creangă, avertizează într-un aforism: „teme-te a doua zi după succes”. Referința este, aici, mai direct la mentalitatea lumii noastre. Creangă formulează aceeași idee de la un alt etaj al înțelepciunii, zicala lui, scoasă din folclor, fiind mai veche și, deci, cu un mai mare grad de folosință.

Să se remarce faptul că *răul, soarta, binele, norocul, datul omului* și ideea neputinței omului de a învinge ce este deja hotărât pentru el sunt noțiuni care, într-un chip sau altul, revin în acest șir lung de aforisme care inundă poveștile sau, cum le zic unii, „năzbâtiile” sale. Încă o dată, nu toate sunt înțelepciuni inventate de Creangă, dar sunt înțelepciunile care, asimilate în text, dau greutate filosofică textului și credibilitate morală autorului. *Cam așa stau lucrurile, așa se petrece în*

viață, iată ce-l așteaptă pe bietul om... asta vrea să spună prozatorul din spatele sentințelor pe care nu mai prididește să le citeze, ca argumente sigure, în discursul său moral. După sugestia că după *bine* apare *răul*, ca factor de echilibru într-o construcție universală, Creangă persistă pe firul răului în lume. Se vede limpede că este tema lui predilectă. Aflăm, de pildă, că răul în lume este rezistent („și vorba ceea: lucrul rău nu piere cu una, cu două”) sau că, atunci când faci bine cuiva, așteaptă-te să-ți faci rău, căci așa este firea omului, nu lasă nicio faptă bună nepedepsită. „Fă bine, ca să-ți auzi rău”, zice sintetic Creangă, comunicând unul dintre paradoxurile moralei comune, greu de explicat.

Altădată citează, mai tolerant, vorba ceea care zice că „rău-i cu rău, dar mai rău fără rău”, o vorbă care, la prima vedere, reabilitează într-o oarecare măsură manifestările *răului* în viața omului. Cum să fie mai rău absența răului decât prezența lui? Este, sugerează moralistul: absența răului înseamnă solitudine adâncă, sentimentul neantului, în fine, o golire primejdioasă a ființei, un gol istoric și, mai mare și mai apăsător, un gol existențial... Și atunci? Atunci *mai bine cu rău decât fără rău...* *Mai bine agitația, brutalitatea realului decât inerția neantului, mai bine violența prezentului, decât deșertul solitudinii* etc... O zicere, oricum, paradoxală, tocmai bună să devină un subiect fertil de meditație pentru spiritul sofistic. Creangă nu-i un sofist, deși are aptitudinea pentru a tăia firul în patru când e vorba de omul care încurcă lucrurile în viață sau le „șmicherește”... Folosul răului în propoziția pe care o citează pare a se referi la o situație intimă din viața individului, nu la o ipostază metafizică. Oricum, înțelesul ei este mai precis în acest domeniu. Când un bărbat scapă de o nevastă rea este bine, omul a scăpat de o năpastă, de o piață rea; când o femeie brutalizată de un soț bețiv scapă de el este, la fel, bine, femeia a scăpat de un mare rău, viața ei poate lua alt drum, mai bun; dar nici văduvia lungă nu-i bună, nici solitudinea deplină nu aduce fericire individului. Așa că, vorba ceea, *mai bine-i cu rău, decât fără rău* în această situație. Nu putem ști dacă povățuitorul Creangă s-a gândit și la alte situații de existență în care prezența răului să fie acceptabilă absenței absolute a răului, adică a neantului existențial.

Ce-ar mai fi de zis despre foloasele răului în viață când omul nu știe și nu face decât să se ferească așa cum poate de el? Ei, bine, Creangă cu știința lui sătească, spune că „răul prinde bine la ceva”. Este vorba pe care i-o spun lui Harap-Alb aliații săi Flămânzilă, Gerilă, Setilă etc. când se despart de el. „De-am fost răi, tu ne-i ierta, căci și răul prinde bine la ceva” se scuză ei, după ce făcuseră tărăboiul cunoscut, dar și faptele fabuloase fără de care eroul n-ar fi putut duce misia sa la capăt. Un „rău” mic în raport cu binele enorm pe care acești uriași ai naturii germinative îl săvârșiseră fără plată. Niște mercenari ai universului incomozi, conflictuali, dar viteji și de nădejde. Ei au bunul-simț să-și ceară iertare și să nu pretindă recompense... „Răul” provocat de ei servește, într-adevăr, la ceva... Chiar și numai la faptul că dă prilej cititorului să se întâlnească cu niște personaje fabuloase și să urmărească disputa lor verbală ce ar fi crâncenă, dacă n-ar fi comică...

După *rău* vin în ordinea frecvenței, noțiunile morale legate de modul în care omul își întâmpină *soarta* (noțiune recurentă în epica morală a lui Creangă) ce-i

este dată dinainte. Este un capitol bogat în opera moralistului. Este câmpul lui de vânătoare cel mai rodnic, subiectul predilect de reflecție, și aici îl ajută cel mai bine dicționarul de *vorba ceea*, pe care îl știe pe de rost. Așadar: omul lui Creangă (personajul din scrierile sale) știe sau ar trebui să știe că în viață nu se întâmplă totdeauna ce gândește și ce vrea el, se întâmplă și ceea ce vrea hazardul. Așa că este bine să țină minte că „nu-i totdeauna cum se chitește, ce-i și cum se nimerește”. Ce și cum se nimerește reprezintă neprevăzutul, iraționalul, accidentalul, întâmplarea rea. Omul cu minte să fie, dar, pregătit să le primească și pe acestea, căci și ele fac parte din viață. Soarta i le poate scoate în cale când nici nu se gândește. Cu această înțelepciune, el nu va opri, poate, manifestările neprevăzutului, dar va fi mai bine pregătit să le întâmpine. „Căci [de-ar] ști omul ce-ar păzi, dinainte s-ar păzi” – vine în completarea propoziției dinainte, când nu vine proverbul, mai cunoscut: „paza bună trece primejdia rea”. Amândouă dau o șansă (condiționată, evident, nesigură, dar, totuși o șansă) omului – frunză în vârtejurile destinului – de a se feri de nenorocirile ce-l așteaptă. Că nu se poate păzi în totalitate și mereu de ele este altă poveste. Creangă o sugerează și pe aceasta, chiar cu mai mare convingere. Ca țăran, Creangă crede în soartă și mai toate reflecțiile citate de el vorbesc de ea. Și, ca în imaginarul țărănesc, soarta se identifică de multe ori cu divinitatea. Prozatorul o primește și o judecă în scrierile sale, se va vedea deîndată, în două chipuri.

Până atunci să remarcăm că mai este ceva cu omul lui Creangă, pornit în imprezizibila viață cu un sac de proverbe în spate. Omul lui Creangă sau Creangă însuși, povestitorul care vorbește în numele personajelor sale? Oricum ar fi, ideea sa este că orice om este o combinație de *daruri* și *amaruri* și că ele se luptă pentru prioritate. Când învinge unul, celălalt tace. Moralistul, un sceptic pozitiv de felul lui, un optimist cu crize de scepticism moderat, atrag atenția personajului său: „iaca așa, tot omul are un dar și un amar; și unde prisosește darul nu se mai bagă în seamă amarul”. Aforism nu ușor de descifrat și, oricum, foarte greu de urmat. Când și în ce fel *prisosește darul* și, dacă prisosește, cum de nu se mai simte amarul, care, știm din alte vorbe de bun simț, nu piere cu una cu două?... Creangă nu dă alte explicații. Avertizează doar că existența omului este o sumă de capcane și omul însuși este o sumă de energii spirituale, vocații, daruri (haruri) și, totodată, de nefericiri care-i determină soarta. Asta dacă încercăm să ghicim ce spun, în adâncul lor, aceste vorbe venite de departe, din adâncurile mentalului românesc...

*

Mai personale, mai nuanțate, marcând o opțiune mai sigură, sunt aforismele care definesc caracterul individului și comportamentul lui public sau în intimitatea familiei. Din frecvența lor, putem deduce că Ion Creangă este un spirit familist, chiar un *spirit cazanier*, un sedentar autoritar care ține să se respecte întocmai în casa lui tradiția. N-a avut noroc însă de o familie cum o dorea el. Ceea ce nu l-a împiedicat însă să scrie despre morala bună a familiei și să râdă de femeia leneșă și de nevasta rea, mai ales când aceasta ajunge la vârsta canonică, adică la condiția de

babă. Și, dacă facem o socoteală simplă, babele lui Creangă își încep viața lor cam de pe la vârsta de mijloc. Pe la 40 de ani... Moralistul din Țicău nu le poate suferi, le găsește toate cusururile din lume, le bârfește, ca Moș Nichifor Coțicarul, le calomniază cu poftă și imaginație, cum am arătat de mai multe ori. Exceptând pe Smaranda – mama – și „cele fecioare sprintare” care i-au luminat copilăria, Creangă artistul îndreaptă mereu un ochi rău asupra femeii, fără a fi un spirit totalmente misogin. Nici moralistul Creangă nu arată mai multă considerație față de femeia care iese din condiția ei tradițională, adică aceea de a face copii, a face mâncare, a spăla și, în genere, a duce grijile casei. „Să te ferească Dumnezeu de femeia leneșă și mârșavă și risipitoare” – scrie el într-un rând, reluând o sentință populară, desigur. Prozatorul are despre femeie o mentalitate rustică. Pe prima nevestă, Ileana, o suspectează de necredință conjugală și o socotește după o vreme, de data aceasta fără mari dubii, risipitoare, leneșă și mârșavă, pentru că nu are grijă de treburile gospodăriei. De aceea, zice-se, o bate cu cruzime față de martori. Pe Tinca Vartic – fiitoarea care dă, totuși, dovezi de fidelitate și vrednicie în bojdeuca de pe Valea Plângerii, o laudă, dar, din când în când, pentru a nu-și lua nasul la purtare – zic unii contemporani răuvoitori – Creangă îi aplică sancțiuni corporale. Cea dintâi (Ileana) plecând în lume după un călugăr și lăsându-l cu un copil (Constantin), cealaltă (Tinca) s-a măritat la un an după moartea prozatorului. Creangă pare a repeta, în privința femeilor, destinul lui Anton Pann care, având multe necazuri în timpul vieții cu nevestele sale infidele, a lăsat ultimei un testament drastic prin care o trimitea în călugărie. Nevasta rea a preferat însă să se mărite repede cu ucenicul lui Pann.

Sunt în textele lui Creangă și sentințe care sugerează că justiția divină și justiția omenească funcționează totuși în lume și pot stăpâni și pedepsi neadevărul și viciul: „Toată pasărea pe limba ei piere”, citim într-o frază. Răul are, așadar, un capăt și piere prin excesele lui. Alta confirmă faptul că „omul sfînțește locul” sau că „fală goală – traistă ușoară” și „cine dă săracilor împrumut pe Dumnezeu”... Lăsând deoparte alte ziceri care indică, în genere, un moralist bine cumpănit, îngrijorat de soartă și speriat de ubicuitatea răului în viață, aș cita unul care pare a nu ieși din înțelepciunea populară, ci din mintea unui moralist cultivat: „La unul fără suflet trebuie unul fără lege”. Aforismul acesta este atât de limpede, de hotărât și de frumos, încât aproape că nu poate fi interpretat. Sau n-ar trebui să fie interpretat pentru a nu-i deforma printr-o linie subiectivă exactitatea desenului și justetea moralei din interior. Este aici, am sentimentul, altă morală, decât aceea a toleranței creștine țărănești, o morală, în genere, permisivă, iertătoare, menită să evite conflictele radicale. Proverbul citat sugerează o lege mai dură de urmat în viață, și anume: *neleguirea morală nu poate fi învinsă prin milă, ci printr-o lege care nu mai respectă nicio lege...* Nu mai este vorba, dar, de iertare, resemnare, îngăduință, blândețe față de faptele omului fără suflet, ci de o morală incoruptibilă care, pentru răpunerea imoralității, poate încălca legile moralei curente. E bine? E rău? Niciun răspuns nu poate fi bun la această dilemă pentru că, neștiind cu ce greșește cel fără suflet, nu

putem să-i dăm dezlegare totală nici celui care, pentru a zdrobi nesimțirile, înjuzițiile, cruzimile, suspendă legea curentă și scoate legi excepționale...

*

În rest, Creangă marchează și, din loc în loc, vituperează viciile morale comune sau indică liniile morale colective: „cine poate oase roade; cine nu, și carne moale”, „capra sare masa și iada sare casa”, „părinții mănâncă aguridă, și fiilor li se străpezesc dinții” etc. Un scepticism sănătos, prevăzător, am putea zice, trece prin aceste faze, o resemnare pozitivă, în fine, o acceptare rațională a inacceptabilului din existență. Prozatorul știe până unde poate să oprească comentariile sale morale. Nu-i un spirit provocator.

În privința divinității, Creangă se arată, în literatura lui moralistică, în două feluri: o dată îl identifică pe Dumnezeu cu destinul și, resemnat, scrie că *nu-i cum gândește omul, ci cum vrea Domnul*, altădată îl compară pe Dumnezeu cu diavolul și zice că „mare-i Dumnezeu, meșter îi dracul” sau că *ce-și face omul cu mâna lui nu desface nici diavolul*. Dracul are puteri suficient de mari în lume, ne lasă Creangă să înțelegem, dovadă că-l citează de multe ori. De pildă, omul trebuie să știe că, în viață, este înțelept să te pui bine cu dracii, nu numai cu sfinții „apoi, dă, stăpâne, în ziua de azi, dacă nu-i fi și cu draci oleacă, apoi cică te fură sfinții și iar nu-i bine”. *Să fii cu draci* (îndrăcit, vehement, îndemoniat) sau *să te dai bine pe lângă draci*, să colaborezi cu ei, să te înfrățești cu ei până treci puntea primejdioasă? Propoziția lui Creangă este ambiguă. Programatic ambiguă, am impresia, pentru a sugera slaba morală a timpului (morală „zilei de azi”). Oricum, dracul are puteri mari și în viața familiei. Când nimeni nu te mai ajută să te însori, poate interveni diavolul pentru a duce lucrurile la capăt, ca în cazul lui Stan Pățitul. Proverbul citat de Creangă stabilește o ierarhie a peștitului: „Și apoi este o vorbă: că până la 20 de ani se însoară cineva singur, de la 20-25 îl însoară alții, de la 25 la 30 îl însoară o babă, iar de la 30 de ani înainte numai diavolul îi vine de hac”... Cum se vede, baba este bine plasată pe această scară a performanțelor: îndată după drac care este, știm deja, meșter în toate. Dracul mai are o calitate, notează moralistul Creangă într-un limbaj și cu o simbolistică mai abstractă: știe unde să lovească, este un strateg desăvârșit, intuiește punctul slab sau punctul tare al redutei și acolo atacă. Nu știm la ce război moral se referă Creangă, dar sugestia lui este bună pentru toate situațiile de pe pământ în care se amestecă diavolul... Parcă mai mult și mai des decât Dumnezeu: „Bine a zis cine-a zis că unde-i cetatea mai tare, acolo bate dracul război mai puternic”.

Pe fiul lui Dumnezeu îl bagă și în situații mai delicate, cum este aceea dintr-o poveste „corosivă” și-l pune să pronunțe cuvinte rușinoase, acelea pe care omul obișnuit nu le spune în public. Mai mult: Hristos face ca prin prorocirile lui să rodească sămânța porcoasă a țaranului... În *Ivan Turbincă*, divinitatea reintră în atribuțiile sale: este la curent cu ceea ce se întâmplă pe pământ, răsplătește generozitatea lui Ivan și, când acesta îi răstălmăcește ordinele și se răzbună pe Moarte, Dumnezeu arată îngăduință și chiar oarecare satisfacție... Autoritatea

divinității este, astfel, restabilită în imaginarul operei lui Creangă. În ce privește relațiile dintre Dumnezeu și om, Creangă – dacă ne luăm după zicala pe care o notează – este de părere că omul are o mare apetență pentru suferință: „Vorba ceea: să nu dea Dumnezeu omului cât poate el suferi”... O vorbă inteligentă, o vorbă miloasă, în fine, un alt Creangă – nu cel jovial și umoristic care vorbește numai „în tâlcuri” într-o limbă pe care o sucește și-o răsucesce cum vrea („țărăneasca” lui), obținând efecte neașteptate; un Creangă milos, omenos, creștin.

*

Acum, dacă punem cap la cap aceste reflecții asumate și încercăm să definim, pe scurt, moralismul lui Creangă, ce-am putea spune despre el? Creangă nu are, în chip evident, o teorie morală născocită de el, toate ideile lui vin de unde am văzut că vin și, el însuși, când e să-și recunoască originalitatea, se apără, se minimizează, face pe inocentul, nu-și recunoaște niciun merit. Nu-i foarte sincer în această exagerată modestie, modestia este mai degrabă tactică. Are o părere sigură despre om și ea poate fi dedusă din judecățile sale care nu sunt totdeauna favorabile. Cheamă în ajutorul lor înțelepciunea țărăneasca, cartea lui de referință, bibliografia pe care o poartă în memorie. Ea acoperă toate situațiile de viață și poate da sentințe morale despre toate virtuțile și păcatele omului. Cum trebuie să fie omul pentru a ieși bine de la această judecată? În primul rând, omul – zice Creangă – de data aceasta cu vorbele lui nu după cum zice „vorba ceea” – omul să fie „chitit la capul său”, adică normal, cu minte, să nu facă ceea ce nu trebuie, să respecte regulile comunității. Să nu fie, apoi, „posomorât și bezmetic”, să nu fie „rău de gură” și, mai ales – moralistul insistă asupra acestui aspect – omul bun, omul de treabă, gospodarul respectat, să nu fie – niciodată – „nechitit la minte și nechibzuit la trebi”.

Chibzuința și hărnicia în gospodărie sunt calități esențiale în morala lui Creangă. Fata moșului este frumoasă și harnică, atunci când i se spune să facă ceva, face, își suflecă mânecile, calcă lutul și lipește cuptorul, apoi îl humuiește „de-ți era mai mare dragul să-l privești”. Fata este, pe deasupra, și modestă, nu suferă de lăcomie și nici de vanitate. Când e pusă să aleagă o ladă, o alege pe cea mai veche și mai urâtă (simbolul virtuții ascunse). Modelul pozitiv. Comportament *cum trebuie*, după regulile țărănești, legi, în fond, universale. Fata babei este, dimpotrivă, alintată, corcolită și leneșă. Ea face lucruri de mântuială, arde mâncarea și înspăimântă lighioanele Sfintei Duminici. Pusă și ea să aleagă un dar, se repede lacomă la lada cea mai frumoasă și mai nouă, plină, se va dovedi după aceea, nu cu comori, ci cu balauri care-o mănâncă și pe ea, și pe baba zgârcită... Modele negative. Bunicul David din Pipirig este „așezat la mîntea lui”, își caută de trebi și lasă pe bunica într-ale sale, „ca un cap de femeie ce se găsea”. Bărbatul are, dar, treburile sale, trebuie să fie cumpănit la minte ca să le facă bine și la timp, femeia le are pe ale sale. O discriminare („ca un cap de femeie ce se găsea”) pe care Creangă n-o ascunde, aici și în alte notații, dar nici n-o exagerează. El se ține de tradiție și recomandă regulile. Popa Oșlobanu este „om hursuz și păclișit”, nu-i

primește pe copii cu colindatul. Nică este „ușernic” – fuge de acasă, mătușa Măriuca „nu-i o femeie de înțeleș”, ea e „una din cele care scoate mahmurul din om”.

Care ar fi, în aceste condiții, modelul uman pe care îl propune doctorul în științele rurale Creangă? Să observăm, mai întâi, că el nu-și cruță naratorul. Adică pe el însuși sau, mă rog, personajul exponențial al autoficțiunii sale, Nică. Nică, s-a văzut, se autodenunță mai mereu, recunoaște a fi leneș, fugitiv, mincinos, umblă cu *șmichirii* (când fură cireșile), dă dovadă de cruzime (cu pupăza – o baricadează în scorbură și-i terciuiește oulele), este peste măsură de mâncăcios, în fine, când crește, Nică începe să fie interesat de moravurile călugărițelor de la Văratice și, de este să-l credem, a fost martor la scene intime în pădure. Nică face, pe scurt, toate năzbâtiile pe care le fac în genere copiii și adolescenții din mediu rural tradițional. La școală strivește muștele cu ceaslovul și, când este vreo pomană în Humulești, nu scapă prilejul să-și umple sânul cu bunătățile din pomul mortului. Este limpede, Creangă nu-i face un portret pozitiv copilului care a fost. Dar nici unul antipatic, negativ. Ține lucrurile la jumătate și, autocalomniindu-se cu grijă, prezintă în așa fel întâmplările, încât portretul lui Nică (*alter ego*-ul său, *ego*-ul ficțional!) iese până la urmă bine și este însoțit, totdeauna, de afecțiunea cititorului. Prozatorul se mai vaită o dată la sfârșitul capitolului (se vaită de sine și de netrebnițiile pe care le-a săvârșit), dar fără convingere, având grijă ca, la lectura frazelor, cititorul lui să înțeleagă pe dos: „În sfârșit, ce mai atâta vorbă pentru nimica toată? Ia, am fost și eu, în lumea asta, un boț cu ochi, o bucată de humă însuflețită din Humulești, care nici frumos până la douăzeci de ani, nici cu minte până la treizeci și nici bogat până la patruzeci nu m-am făcut. Dar și sărac așa ca în anul acesta, ca în anul trecut și ca de când sunt, niciodată n-am fost!”.

*

Nu-l putem identifica integral pe Creangă, autorul, cu personajele sale, chiar dacă avem atâtea argumente să credem că, vorbind de ele, ceva din filosofia lor de viață aparține prozatorului. Dacă le judecăm împreună, vedem că un model generic se poate scoate din comportamentul lor. Este *omul de treabă* sau – cum am zis mai înainte, citându-l chiar pe Creangă – *omul chitit la capul său*. Nu modelul ideal, ci omul care respectă regulile moralei comune. Este, într-o oarecare privință, *omul clasic*, produs al moralei creștine, trecut prin experiența dură a lumii țărănești. Nicio calitate nu-i sublimă, aici, și foarte puține căderi morale sunt de neiertat. *Omul onest* al moralistilor francezi se prezintă, aici, într-un mediu de cultură populară veche, în varianta, repet, a *omului de treabă*, adică *omul la locul lui*, nici pururi vesel, nici mereu posomorât, omul care își cunoaște, ca bunicul David, *treburile lui*, are minte, chitește cu folos, se are bine cu vecinii, nu-i excesiv de bisericos, dar nici potrivnic nu este bisericii. Există o opinie publică și, în genere, omul lui Creangă o respectă. Când un copil face un fapt nechibzuit (fură cireșele de la moșul său), tatăl se duce și împacă amiabil lucrurile. Vorba bună este, în lumea patriarhală pe care o descrie Creangă, instrumentul de lucru obișnuit. Cei cu gura mare nu sunt luați în seamă, iar cei care săvârșesc mari fărâdelegi nu există în

universul imaginar al lui Creangă (cel din *Amintiri din copilărie*): *tălharii, criminalii, violatorii, înșelătorii...* Idilism, pură reverie literară, viziune de om matur pentru care lumea copilăriei este un paradis? Pot fi și acestea, dar sigur este că prozatorul n-a avut timp sau n-a voit să se ocupe de astfel de fapte abominabile. Le-a exclus, pur și simplu, din autoficțiunea sa...

În *Povestiri* apar, totuși, semnele cruzimii moralistului jovial. Reveria (sau euforia) umoristică ascunde uneori colți de fiară care mușcă adânc din trupul viciilor umane. Creangă, cu țărăneasca lui – când bonomă, împăciuitoare, când mușcătoare –, face caracterologie cu o viziune, e drept, mai degrabă maniheistă, fără mari complicații. Să luăm cazul omului leneș din povestirea cunoscută. Leneșul – în varianta aici a leneșului absolut, patologic – nu acceptă nimic din ceea ce l-ar putea scoate din inerția lui fundamentală și din inapetența lui monstruoasă. Este un profesionist în disciplina lui (viciul de a nu face nimic). Este un model negativ total. Consătenii lui, cu binecuvântarea și satisfacția naratorului, îl spânzură – simbolic, desigur – pentru ca modelul inutilității, trândăviei să nu prindă rădăcini. Morală inacceptabilă? Așa s-a zis, dar cum este vorba de o ficțiune, morala fabulei nu pune în pericol regulele moralei comune...

Putem cita, la acest capitol, antipatia programatică pe care Creangă o are față de *babe*. Adevărat, umoristului Creangă nu-i plac deloc babele, de regulă, zgârcite, rele, toxice, intrigante. Ca baba din *Povestea lui Stan Pățitul* – „tălpoaia”, „pohoata de babă”, „babornița”, „hoanghina”, „hârca” etc. Naratorul nu mai știe cum să-i zică și cum s-o ponegrească... În cazul de față, prozatorul – care nu este un analist al psihologiei sufletelor sterile, ci un moralist care desparte binele de rău și judecă omul după fapte – are dreptate să fie necruțător cu baba care mijlocește, pe bani, ispitierea nevestei lui Stan. Este „meșteșugoașă la trebile sale”. E, adică, specializată în astfel de lucruri murdare, a mai făcut și, dacă n-ar fi fost Chirică, ar mai face, pentru că se pricepe. Așa că, etic vorbind, cruzimea lui Creangă este justificată aici. Există, totuși, un paradox în această scenă de ispitire diavolească inspirată de Chirică și executată de baba în chestiune. După ce pune la cale trădarea, iar copilul dispare, baba nu ezită, pentru a salva reputația nevestei ispitite, să-și sacrifice cotoiul și să dea foc casei sale. Se vaită ce se vaită („Dar eu ce fac tocmai acum, la bătrânețe, fără leac de adăpost”), apoi acceptă promisiunile nevestei. O decizie suspectă pentru o femeie „meșteșugită la trebile sale”... Dă foc casei sale ca să salveze onoarea unei femei măritate care nu ezitase prea mult să renunțe la onoarea ei... Faptele vin prea repede, aici, și fără motivații convingătoare...

Cât despre nevasta lui Ipate, morala ei depinde de condiția sa biologică: fiind femeie, ea are de la natură, în chip fatal, cel puțin o coastă de drac. Este „bună și blajină”, dar tot are un semn al demonismului în ea, spre deosebire de altele care au mai multe. Este predispusă, dar, să săvârșească ceea ce este aproape gata să săvârșească sub uneltirile babei colportoare. Misoginism? Scepticism de om pățit? Teoria (teoria că femeia se trage din Eva și că are trădarea în sânge), teoria, zic, inferiorității și păcătoșeniei inevitabile, constitutive a femeii în raport cu bărbatul?

Poate toate se întâlnesc în opera moralistului Creangă care, în astfel de chestiuni delicate, știe una și bună:

- că „rău-i cu rău, dar e mai rău fără rău”
- că „dacă la calic slujești, calic rămâi”
- că „omul bun nu are noroc”
- că „de păr și de coate nu se plânge nimeni, și când nu sunt ochi negri, săruți și albaștri”
- că „unii oameni îs mai ai dracului decât dracul”
- că, dacă ești în situația lui Harap-Alb – ai jurat credință, adică, unui stăpân – e bine să te supui. Așadar: „leagă calul unde zice stăpânul”
- că este bine ca omul să fie răbdător „căci cu răbdarea-i frigi pielea”
- că „după vreme rea, a fi el vreodată și senin”
- că „lumea este pe dos, toate merg cu capu-n jos” și, dacă este așa, este înțelept să te oprești și să zici: „zi lume și te mântuie”
- că nu-i obligatoriu să te duci în fiecare zi la biserică, pentru a dovedi că ești un om credincios, căci, zice părintele lui Nică – și zice bine – „biserica este în inima omului”
- că bine zice Gerilă: „Fă bine, să-ți auzi rău”, dar și că: „dracul în curul prostului zace” și câte altele, mai bune sau mai rele, mai cuviincioase sau mai de-a dreptul zise, fără perdea...

Încă o dată: unde stă moralistul în acest spectacol de înțelepciune rurală? Își alege un loc convenabil de observație: nici acela de judecător intratabil, atent să nu scoată o vorbă ce nu-i la locul ei, nici acela de învățat folclorist, rob al citatelor, fără personalitate și fără haz. Are o poziție favorabilă, variabilă în funcție de situația pe care o prezintă: vorbește pe *mai multe voci*. În *Amintiri*, am dovedit, vocea este melancolizantă pentru că vorbește de oameni și lucruri care nu mai sunt, dar tot aici înfrânge tristețea din glas atunci când prezintă miracolul copilăriei în mediul rural patriarhal... Este uneori liric, dar nu prea mult și nici nu este prea inspirat. Când vrea să laude „fetele cele sprintăre” care-i tulbură imaginația, nu găsește altceva să observe decât „piciorușele [lor] cele mândre” și să spună că dumbrăvile prin care aleargă, ele sunt „pline de mândrețe”.

*

Moralistul serios care este Creangă, când vrea, se vede și din povestirile (anecdotele) lui, de exemplu în *Moș Ion Roată*, o pildă plină de înțelepciune și șiretenie țărănească; aceasta din urmă nu prea mare și nici lipsită de bună-cuviință și, în fond, de inteligență. Moș Ion Roată începe, după tipic, să-și declare incompetența, *nepriceperea*, în fine, orgolioasa, strategică *prostie*, a lui și a clasei pe care o reprezintă. Are la îndemână un proverb: „Țăranul, când merge, tropăiește, și când vorbește hodorogăște”... Ce urmează dovedește contrariul: bătrânul țăran are o logică strânsă și pilda lui cu bolovanul învinge retorica egalității și a solidarității susținută de boierul cu idei democratice. Țăranul trecut prin multe nu crede în promisiunile boierului (are o experiență istorică în acest sens), așa că dialogul dintre ei se încheie într-o notă de scepticism... promițător. Moș Ion Roată

nu crede până nu vede, dar nici nu respinge, categoric, posibilitatea unei schimbări: „să dea Domnul, cucoane, să fie altfel, că mie nu mi-ar părè rău”... Nu i-ar părea rău, dar nu-i sigur de nimic. Trimiterea la grația divină sugerează un scepticism moral structural. Îl are și autorul, în situațiile esențiale legate de existența omului, cu toată jovialitatea lui.

ABSTRACT

The hypothesis of the present article is that Ion Creangă, one of the great Romanian prose writers (1837–1889), is a moralist who likes to observe the human nature and to judge it. The author presents the state of critical reviews of Ion Creangă as a moralist and points to the originality of his approach. A historical overview of the moralists in the Romanian literature is giving the clear picture of the place occupied by Ion Creangă. The arguments used to prove this hypothesis, refer to Creangă's techniques as an ethical / moral judge: the use of various folk sayings and the illustration of the traditional / folk patterns of thinking. The study sheds clear and new perspectives on Creangă's artistry and the philosophic vision concerning life.

Keywords: Ion Creangă, folk ethics, folk wisdom, Romanian literature.